

Ik ben een steen

Wouter Belier

B en ik iets, niets of iemand?

Ik ben iets

“Ik ben een steen” zul je een steen niet snel horen zeggen, althans (politiek correct) voor zover wij weten. Stenen bestaan zou Sartre zeggen “en soi”. Zij bestaan zonder een bewuste binnenwereld. Dit lijkt een wat overbodige inleiding, maar dat is niet het geval. De dominante visie op wat de mens is, is de naturalistische. We bezien mensen als natuurproducten. Als de resultanten van een Darwinistisch evolutieproces. Of als het onverbiddele gevolg van een bepaalde DNA samenstelling. In ieder geval als dingen die op de een of andere manier verklaard kunnen worden. In deze benadering zijn wij ons brein. Hoewel het misschien beter is om te zeggen: “Zij zijn hun brein”. Je kunt dit namelijk alleen maar vanaf de buitenkant zeggen. Behalve een fysische verklaring grossieren we ook in sociaal-constructivistische modellen. Al ons doen en laten ligt op voorhand vast. We worden geboren, leven en sterven in een sociale omgeving. Deze hebben we niet zelf uitgezocht. Slavin in het klassieke Griekenland? Academisch gevormde witte man? De samenleving waarin je leeft en je positie binnen die samenleving bepalen jouw ideeën. Een helder voorbeeld van deze manier van denken zien we in de discussie over de vrije wil. Neurowetenschappers weten daar wel raad mee. De ervaring van de vrije wil ontstaat pas nadat de hersenen klaar staan om iets te gaan doen. Eerst een toename van de fysische bereidheidspotential en dan het drukken op de knop (het beroemde experiment van Benjamin Libet). Dit is

ook de insteek van Dick Swaab (*Wij zijn ons brein*) en Victor Lamme (*het brein als babbelbox*). Fysieke neurologische processen bepalen ons doen en laten. Er is geen wij dat daar invloed op heeft.

De Gentse moraalfilosof Jan Verplaetse hangt deze visie aan. “*Breinwetenschappers zijn het er stilaan over eens dat de vrije wil niet bestaat. Onze bewuste beslissingen zijn de uitkomst van onbewuste processen waarover we geen ultieme controle hebben. De idee dat een bewust ‘ik’ aan de knoppen zit, is een illusie. Wat zijn de gevolgen van een onvrije wil?*” Het antwoord van Verplaetse laat zich raden. Geen vrije wil, dan ook geen verantwoordelijkheid of schuld. Op persoonlijk vlak moeten we ‘verwijteloos’ leven en het recht moet ‘schuldloos’ uitgeoefend worden.

Ik ben niets

Er zijn andere posities mogelijk. Bij de eerder genoemde Sartre is een steen een “en soi”. Maar wij mensen behoren als zelfbewuste wezens tot een andere categorie, door Sartre “pour soi” betiteld. Wij zijn er niet alleen, maar kunnen ook nog eens afstand nemen van onszelf. Over dit “ik” dat naar zichzelf kijkt kunnen we niets zeggen. Het lijkt op de positie die Kant innam. Het idee van een “ik” dat denkt is niet voor ons kennen te bereiken, maar is wel een noodzakelijke vooronderstelling van ons denken. Het “Ich denke” begeleidt ons steeds als voorwaarde. In de termen van Kant is dit de transcendentale eenheid van apperceptie. Over deze eenheid is bij Kant niets te zeggen. Bij Sartre is deze onmogelijkheid het centrale onderscheid tussen mens en dier of ding. Een mens heeft geen essentie. Een mens bestaat eerst en ont-

wikkelt dan in vrijheid een essentie. “L’existence précède l’essence.” Dingen zijn, mensen niet. Dit is de betekenis van de titel van zijn beroemdste boek *Het Zijn en het Niet*. Uitspraken over wie we echt of eigenlijk zijn, zijn onbestaanbaar. Het enige fundament dat we hebben is dat we veroordeeld zijn tot vrijheid. Een vrije wil? Het is echt het enige dat we hebben. Het enige verwijtbare is een beroep op een vooraf gegeven essentie in een poging onder onze vrijheid uit te komen. “Hier sta ik, ik kan niet anders” is dan ook niet juist volgens Sartre. Je kunt altijd anders. Ontkennen is een vorm van “mauvaise foi”.

Ik ben iemand

Zijn wij “iets” dan worden wij als natuurgegevens vanuit een derdepersoonsperspectief geobjectiveerd. Alles wat wij doen en denken ligt op voorhand vast. We zijn volledig gedermineerde wezens. Uiteindelijk is er zelfs voor een Spinozistische vrijheid geen ruimte. Waarom zou alles gedermineerd zijn, maar zou er voor ons de deur nog op een kier staan om daar al dan niet vreugdevol mee in te stemmen?

Zijn wij “niets” dan is onze vrijheid het enige wat ons rest. Onafhankelijk van anderen, losgezongen van enige betekenis horizon dolen we rond als atomaire monaden. Zelfs de *harmonia praestabilita* van Leibniz (en God natuurlijk) ontbreekt.

Beide visies staan haaks op onze zelfervaring. In de fenomenologie staat deze ervaring centraal. We prijzen iemand ergens voor of we nemen iemand iets kwalijk. Wie deze ervaring serieus neemt zal dan ook moeten aannemen dat er sprake is van verantwoordelijkheid en dat er dus ook een vrije wil en

vrijheid noodzakelijk is. De naturalistische ontkenning is niet juist, maar zij is het gevolg van het verabsoluteren van één manier van kijken. Voor een fenomenoloog bestaan liefde, muziek, poëzie in de ervaren werkelijkheid. Zij zijn niet reduceerbaar tot hormonen, geluidsgolven en lettertekens.

Maar ook de Sartriaanse vrijheid komt niet overeen met onze zelfervaring. We bestaan niet alleen, maar we bestaan in een vooraf gegeven wereld. Onze omgeving, ons lichaam, onze (on)mogelijkheden: het is geen "mauvaise foi" om in te zien dat we in deze wereld zijn geworpen. "Niemand leeft voor zichzelf" maar ook leeft niemand alleen door zichzelf. Ons doen en laten krijgt alleen maar betekenis tegen een horizon van vooraf gegeven betekenissen.

Wat kan het betekenen om "iemand" te zijn? Ik denk dat een "iemand" een tussenpositie inneemt tussen een "iets" en een "niets". Harry Frankfurt maakt een onderscheid tussen eerste en tweede orde verlangens. In eerste orde verlangens komen onze wensen en voorkeuren tot uiting met betrekking tot de buitenwereld en anderen. Tweede orde verlangens hebben betrekking op onze eerste orde verlangens. Het verlangen naar een sigaret is bij Frankfurt een eerste orde verlangen. Het verlangen een van nicotine onafhankelijk gezond levend iemand te zijn is een tweede orde

verlangen. In dit geval in strijd met het eerste orde verlangen. We zijn vrij als onze eerste en tweede orde verlangens met elkaar overeenstemmen. We zijn als het ware veroordeeld tot het zoeken naar deze overeenstemming. In deze zoektocht starten we niet vanuit een "niets" dat zich naar de toekomst toe projecteert. We proberen steeds beter diegene te zijn die we op tweede orde niveau willen zijn. Deze ideaalbeelden ontstaan in een sociale en historische context. De betekenis horizon is bepalend voor onze eigen betekenisgeving. Zelfkennis groeit door bewuste reflectie. Zelfkennis is noodzakelijk voor zicht op onze tweede orde verlangens. Maar we blijven tegelijkertijd een "iets". Onze eerste orde verlangens hebben we niet altijd in de hand. Dit is de wereld van oorzaak en determinatie. Maar het is niet de wereld van verwijteloos en schuldloos leven. Zelfbewust leven betekent steeds reflectie op de structuur en aard van onze verlangens. Iemand zijn betekent een antwoord geven op de vraag: "Wil ik dat ik dit wil?"

Iemand zijn is geen gegeven maar een opdracht.

www.filosofiepraktijkleiden.nl

Ik ben een kamer van hoop

*Decemberregen,
het mist in Moskou.*

*Ik ben twee zwervers in het
Gorkipark
starend in het vuur.*

*Ik ben een schaatser,
steeds maar harder en harder
op het snel smeltende ijs.*

*Soms ben ik beloken,
verdwaald in een lege spiegel.*

*Som ben ik,
de prins van Laterrijk.*

*Maar altijd ben ik,
een kamer van hoop.*

*In mijn kamer is het knus,
bij het elektrisch haardvuur is
vast nog wel
een plekje voor je vrij.*

Kom je ook vanavond?

Arie de Kluijver